

ΑΓΙΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

I

ΕΡΓΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ & ΠΟΙΗΤΙΚΑ

Εισαγωγή

Χρήστος Αραμπατζής & π. Stefan Toma

Μετάφραση – Σχόλια

Θωμάη Χουβαρδά & Αθηνά Ράλλη

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΠΑΡΜΠΟΥΝΑΚΗ

Πίνακας Περιεχομένων

**ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΥ ΘΕΙΟΤΑΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΟΤΗΤΟΣ
ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ Κ.Κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ**.....

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ.....

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ.....

A. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

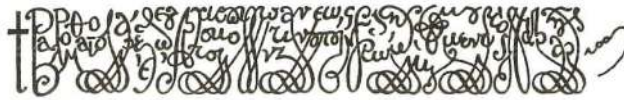
- 1α. Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου καὶ ἀγιωτάτου πατριάρχου
Κωνσταντινουπόλεως κῆρ Γενναδίου εὐχαὶ μετανοιωδῶν.....
- 1β. Μερικαὶ τῶν ψαλμῶν ἐπιτομαὶ ἐν συνόψει
2. Τοῦ ἀγίου πατριάρχου κῆρ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου
[στον Θεό Πατέρα]
3. Ἡ ἐπτάρηθος εὐχή μετὰ ἀναπτύξεως ἢ διδαχθεῖσα ὑπὸ
τοῦ δεσπότητος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
4. Τοῦ αὐτοῦ εὐχὴ εἰς τὸν ἀναρχον Πατέρα καὶ οὐράνιον βασιλέα,
ὕπὲρ σωτηρίας τῆς Πελοποννήσου
5. Εὐχὴ εἰς τὸν ἕνα καὶ τρισυπόστατον Θεόν
6. Εὐχὴ τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου κῆρ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ..
7. Εὐχὴ ἑτέρα πρωϊνή
8. Εὐχὴ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν
9. Εὐχὴ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν
10. Εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν εὐχὴ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς νυκτός
11. Εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον εὐχὴ.....
12. Εἰς τοὺς μακαρίους πάντας, εἴτε ἀγγέλους εἴτε ἀνθρώπους.....
13. Περὶ τῶν ἱερῶν εἰσόδων

B. ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ἐκ τῶν ἐμμέτρων εὐχῶν.....
Εἰς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, εὐχὴ
- Εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν*

- Εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον εὐχή*
- Εἰς τὸν τίμιον σταυρόν*.....
- Εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν πρόδρομον καὶ βαπτιστὴν*.....
- Εἰς τοὺς ἁγίους ἀποστόλους εὐχή*
2. Κανόνες
- Εἰς τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν καὶ θαυματουργὸν Γρηγόριον
ρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης τὸν Παλαμᾶν κανών*.....
- Παράκλησις εἰς τὸν οὐράνιον πατέρα καὶ βασιλέα ἡμῶν Θεὸν
ὑπὲρ σωτηρίας τῆς Πελοποννήσου*.....
- Γενναδίου ὕμνος εἰς τὸν Θεὸν μετὰ δεήσεως*
3. Επιτάφια ποιήματα.....
- Ἄτιτλο [Εἰς Δημήτριον Λάσκαριν Λεοντάρην]*.....
- Στίχοι ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ Μακαρίου, τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς
τοῦ Παντοκράτορος, τοῦ ἱερομονάχου καὶ φιλοσόφου καὶ
ὄντως μακαρίου*
- Ἄτιτλο [Εἰς Θεόδωρον Σχολάριον Σοφιανόν]*.....
- Στίχοι ἐπιτύμβιοι εἰς Μᾶρκον Ἐφέσου*
4. Ποιήματα θεολογικοῦ στοχασμοῦ.....
- Ἄτιτλο [Περὶ συντομίας τῆς ζωῆς καὶ φυγῆς κόσμου]*.....
- Ἄτιτλο [Ἰαμβικὴ ἀχροστιχίς]*.....
- Εἰς τὸ σωτήριον τοῦ Χριστοῦ πάθος*
5. Στίχοι παραινετικοί.....
- Ἀλφάβητος παραινετικὴ πρὸς τοὺς νέους*
6. Μετάφραση ὕμνου.....
- Τοῦ μακαρίου καὶ σοφοῦ Συνεσίου εὐχή*.....

Πρόλογος τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου

Τῷ Ὁσιολογιατῶν Ἀρχιμανδρίτῃ τοῦ καθ' ἡμᾶς Οἰκουμενικοῦ Θρόνου Δρι Στεφάνῳ Τομα, ἐπί κεφαλῆς τῆς ἐκδοτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἔργων τοῦ Ἁγίου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, τέκνῳ τῆς ἡμῶν Μετριότητος ἐν Κυρίῳ ἀγαπητῶ, χάριν καί εἰρήνην παρὰ Θεοῦ.

Χαιρετίζομεν τὴν τύποις κυκλοφόρησιν, μετὰ παραλλήλου μεταφράσεως εἰς τὴν Νέαν Ἑλληνικὴν, τοῦ πρώτου τόμου τῶν ἔργων τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς καὶ Προκατόχου τῆς ἡμῶν Μετριότητος εἰς τὸν Θρόνον τῆς Κωνσταντινουπολίτιδος Ἐκκλησίας Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, συγχαίροντες ὑμῖν καὶ πᾶσι τοῖς συνεργάταις ὑμῶν διὰ τὴν ἀξιάγαστον ταύτην πρωτοβουλίαν καὶ διὰ τὴν ἰδέαν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκδοτικῆς ταύτης προσπάθειάς τὸ 2022, κατὰ τὸ ὅποιον συμπληροῦνται 550 ἔτη ἀπὸ τῆς κοιμήσεώς του.

Ὁ πρῶτος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης μετὰ τὴν Ἄλωσιν Γενναδῖος ὁ Β', ὁ «Πατριάρχης τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων», προσέφερε πάμπολλα καὶ οὐσιαστικά ἐν καιροῖς χαλεποῖς καὶ δυστήνοις, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος, καὶ ἔθεσε τὰς βάσεις διὰ τὴν πορείαν του εἰς τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους. Πολυσχιδῆς καὶ πολυτάλαντος προσωπικότης, μελετητὴς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ θαυμαστῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀνώτατος δικαστικὸς, Γραμματεὺς καὶ Σύμβουλος τοῦ Ἀυτοκράτορος Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου, καί, περὶ τὸ 1465, Σύμβουλος καὶ Διερμηνεὺς παρὰ τῶν Πορθητῶν, ἐμβριθῆς θεολόγος καὶ μύστης τῆς Πατερικῆς σοφίας, λατινομαθῆς καὶ γνώστης τῶν κειμένων τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου, περιζήτητος διδάσκαλος καὶ καθηγητὴς, συγγραφεὺς σπουδαίων δογματικῶν, ἐξηγητικῶν, ἀντιρρητικῶν καὶ ἄλλων περιστασιακῶν θεολογικῶν καὶ λοιπῶν ἔργων, ἀνεδείχθη πολλαχῶς πρωταγωνιστὴς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ, πολιτικῇ, πολιτιστικῇ καὶ πνευματικῇ ζωῇ εἰς τὴν ταραχώδη ἐποχὴν του, ἠγωνίσθη σθεναρῶς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν πίστεως, ὑπεραμυνθεὶς αὐτῆς τόσο ἐναντι τῆς λατινικῆς ἐπιβολῆς, ὅσον καὶ ἐναντι τῆς νέας κυριάρχου πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐπιβολῆς, στηρίξας τὸ Γένος εἰς τὰς σκληρὰς περιπετείας του.

Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ, ἡ ἐκδοσις τῶν ἔργων τοῦ σπουδαίου τούτου λογίου ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρός καὶ Κυρηναίου τοῦ Γένους, θά ἐμπλουτίσῃ τὸν σύγχρονον θεολογικὸν διάλογον καὶ τὰς γνώσεις μας περὶ μίας κρισίμου διὰ τὴν ἐπιβίωσιν καὶ τὴν ἰδιοπροσωπίαν μας περιόδου. Εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ἡ θεολογικὴ κατάρτις καὶ ἡ πιστότης εἰς τὴν πατρῶαν παρακαταθήκην ἀπετέλεσαν τὸ θεμέλιον διὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου, οἱ ὅποιοι ἐτρέφοντο καὶ ἀπὸ τὴν θύραθεν λιπαρὰν παιδείαν του, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἅγιος Πατριάρχης ἐπίστευεν εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς μορφώσεως καὶ εἰς τὴν ἀξίαν τῆς διὰ τὴν διαφύλαξιν τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτισμικῆς ταυτότητός μας. Καὶ κατὰ τὰ ἔτη ὀλίγον πρὸ τῆς Ἀλώσεως προσεπάθησε νὰ κινητοποιήσῃ τοὺς ἐναπομεινάντας ἐν τῇ Πόλει λογίους διὰ νὰ ἀναθερμανθῇ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ γράμματα, καί, ὡς ὅλοι γνωρίζομεν, ἐν ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων

των του Πατριάρχου Γενναδίου μετά την Άλωσιν υπήρξεν ή μέριμνα διά την παιδείαν, μέ επίκεντρον την λειτουργίαν της Πατριαρχικής Σχολής Κωνσταντινουπόλεως. Χάρις εις αυτήν, την Μεγάλην του Γένους Σχολήν, καί την αδιάκοπον καί καρποφόρον στηριξίν της υπό της Αγίας του Χριστού Μεγάλης Έκκλησίας εις τά ίχνη του Γενναδίου, έσφυρηλατήθη καί διεσώθη ή γλωσσική καί πνευματική ιδιοπροσωπία του Γένους.

Η κυκλοφορία των έργων του Πατριάρχου Γενναδίου θά συμβάλη καί εις την τόνωσιν του πνεύματος του διαλόγου ευρύτερον, ειδικώτερον δέ μέ τον λοιπόν χριστιανικόν κόσμον καί τό Ίσλάμ. Ο φιλενωτικός κατά την Σύνοδον της Φερράρας – Φλωρεντίας Γεννάδιος, μετεβλήθη, τή επιδράσει καί του Αγίου Μάρκου του Ευγενικού, εις ένθερμον υπερασπιστήν της Όρθοδοξίας, ό όποίος απέριριπτε την ψευδοένωσιν, την υπηρετούσαν έξωεκκλησιαστικάς σκοπιμότητας, καί όχι την ένωσιν καί ένότητα επί τή βάσει αυθεντικών θεολογικών καί εκκλησιολογικών κριτηρίων κατά τό πρότυπον της αρχαίας Έκκλησίας.

Καί εις την σχέσιν μέ τό Ίσλάμ ό Άγιος Γεννάδιος ό Σχολάριος διήνοιξε νέας όδους διαλόγου, άνευ θεολογικού μινιμαλισμού μέ στόχον την ικανοποίησιν των συνομιλητών, αλλά έν πνεύματι αγάπης προς αυτούς, άνευ επιθετικής κριτικής, αλλά δι' εκθέσεως της ακραιφνούς χριστιανικής διδασκαλίας μετ' άκρας θεολογικής συνεπειάς καί πιστότητος εις την παράδοσιν, χωρίς νά θίγωνται οι διαλεγόμενοι μεθ' ήμων. Τό αυτό πνεύμα, ή ίδια συνέπεια λόγου καί έργων, χαρακτηρίζουν την συγκατάθεσιν του Γενναδίου εις την βούλησιν του Πορθητου νά άνέλθη εις τον Πατριαρχικόν Θρόνον. Πρώτιστον κριτήριον υπήρξε δι' αυτόν ή αλήθεια καί τό «προς τό αγαθόν φέρον» συμφέρον του Γένους, καθώς καί ή διαφύλαξις της οικουμενικής καί υπερεθνικής άποστολής του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Η Αγία του Χριστου Μεγάλη Έκκλησία σεμνύνεται διά τον χαρακτηριστικόν Πατριάρχην Γεννάδιον Β', ό όποίος έδωκε την καλήν μαρτυρίαν πίστεως, αγάπης καί έλπίδος έν καιρώ πειρασμού καί κλύδωνος. Έν τώ πνεύματι τούτω έπαινούμεν την εκδοτικήν ταύτην πρωτοβουλίαν καί πάντας τούς συντελεστάς αυτής, οι όποιοι προσφέρουν μεγίστην υπηρεσίαν εις την Έκκλησίαν καί τό Γένος. Χαιρόμεθα διά τον μετά χειρας πρώτον τόμον, ό όποίος περιλαμβάνει τό λειτουργικόν έργον του Αγίου. Προτρεπόμεθα δέ ύμās νά συνεχίσητε καί νά ολοκληρώσητε την αναληφθεισαν εύλογημένην προσπάθειαν μέ έπιστημονικήν ακρίβειαν καί θεολογικήν έμβρίθειαν, διά νά αναδειχθή ή αξία της θεολογίας καί τό εύρος της προσφορας εις την Έκκλησίαν, εις την παιδείαν καί τον καθ' ήμās πολιτισμόν, μιας χαρακτηριστικής προσωπικότητας, ή όποία έτοποθέτησεν υπεράνω όλων την Αλήθειαν, διακονήσασα αυτήν θυσιαστικώς καί μετ' απολύτου άφοσιώσεως καί σοφίας.

Επί δέ τούτοις, εκφράζοντες ύμίν καί τοίς περι ύμās την Πατριαρχικήν ήμων ευαρέσκειαν, επικαλούμεθα έφ' ύμās καί επί τούς έντευξομένους εις την παρούσαν εκδοσιν, μεσιτεία καί δεήσσει του Αγίου Πατριάρχου Γενναδίου του Σχολαρίου, την χάριν καί τον φωτισμόν του Θεου της αγάπης καί της σοφίας.

Αββ' Ιουλίου ις'
 Οδωσίτο διάσυνεθ' ως'θ Θεόν εύχίμυ β'.
 Προπαινεξ
 Κατω Αλ

Πρόλογος της Εκδοτικής Επιτροπής

Στο πλαίσιο της ανάδειξης των διαφόρων πτυχών της Ορθόδοξης Πνευματικότητας και της προσφοράς της στον σύγχρονο κόσμο, με την Πατριαρχική και Πατρική ευλογία της Αυτού Θειοτάτης Παναγιότητας, του Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου και με την συμμετοχή εκλεκτών ερευνητών θεολόγων, ιστορικών και φιλολόγων, αποφασίσαμε την εκ νέου έκδοση των θεολογικών έργων του Αγίου Γενναδίου Σχολαρίου, και μάλιστα με παράλληλη απόδοση στην νεοελληνική.

Στην εργασία μας αυτή λαμβάνουμε υπόψιν μας όλες τις μέχρι σήμερα, κριτικές και μη, εκδόσεις του αποδιδόμενου στον άγιο Γεννάδιο έργου¹, καθώς και τις πολύ σημαντικές δημοσιεύσεις των τελευταίων 30 ετών που αφορούν στην αναθεώρηση των αποφάνσεων των εκδοτών του έργου του για την χειρόγραφη παράδοση.

Η σύγχυση που προκάλεσε στην επιστημονική κοινότητα η λανθασμένη εκτίμηση της χειρόγραφης παράδοσης των έργων του αγίου Γενναδίου από τον βασικό εκδότη τους Μ. Jugie φτάνει μέχρι τις ημέρες μας, καθώς διαιωνίζει την άποψη της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας γύρω από τα συμβάντα και τα αποτελέσματα της συνόδου της Φερράρας-Φλωρεντίας στοχεύοντας στην υποστήριξη του φαινομένου της Ουνίας².

¹ George Scholarios, *Oeuvres complètes*, (εκδ.) Louis Petit, X. A. Sideridès, Martin Jugie, I-VIII, Paris 1928-1936 (εις το εξής *Γενναδίου Σχολαρίου Άπαντα*).

² Η πρόσφατη μελέτη του αρχιμανδρίτη Νεκτάριου Καρσιώτη, *Ή*

Έτσι, το θεολογικό συγγραφικό έργο του αγίου Γενναδίου αποτελεί μέχρι και σήμερα σημείο αντιλεγόμενο, καθώς αρκετά αποδιδόμενα έργα στον πρώτο μετά την άλωση Οικουμενικό Πατριάρχη είναι νόθα, κατασκευασμένα από τους αντιπάλους του φιλολατίνους, με τρόπο που να αναδεικνύουν τον Γεννάδιο ως αμφιλεγόμενη και διχασμένη προσωπικότητα, αμφιταλαντευόμενο μεταξύ Ορθοδοξίας και πολιτικής επιβίωσης του ετοιμόρροπου Βυζαντινού κράτους. Αυτό το είχε επισημάνει ήδη στα τέλη του 17^{ου} αι. ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος³, ενώ η πλειοψηφία της προτεσταντικής γερμανικής ιστοριογραφίας και θεολογίας τον 19^ο και 20^ο αι. είδε σε όλη αυτή την συζήτηση την προσπάθεια πλαστογράφων που ήθελαν να υποτιμήσουν και να σπιλώσουν την προσωπικότητα του Γενναδίου⁴.

Στην σύγχρονη έρευνα, μια από τις μελέτες που επιχειρούν να διατηρήσουν ζωντανή αυτή την λανθασμένη εικόνα του Γενναδίου, είναι της Marie-Hélène Blanchet, *Georges-Gennadios Scholarios (vers 1400 - vers 1472)*, Paris 2008. Τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει η Blanchet, βασιζόμενη σε νόθα κείμενα για την «φιλολατινική» στάση του Γενναδίου στην προ του 1440 περίοδο, είναι ανακριβή και οφείλονται στην άκριτη αποδοχή της προγενέστερης «έρευνας» ρωμαιοκαθολικών θεολόγων επί της χειρόγραφης παράδοσης των έργων του. Η μονογραφία του π. Θεοδώρου Ζήση, *Γεννάδιος Β' Σχολάριος, Βίος – Συγγράμματα – Διδασκαλία*, που δημοσιεύθηκε το 1980 στην σειρά *Ανάλεκτα Βλατάδων* του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών, παραμένει επίκαιρη και έγκυρη για τα θεολογικά της συμπεράσματα και την αποτίμηση της προσωπικότητας του Σχολαρίου. Στην

Σύνοδος Φερράρας-Φλωρεντίας από τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ὄρου ἐνώσεως ἕως καὶ τῆς καταργήσεως αὐτοῦ, Ἀθήνα 2020, αποτελεί ουσιαστική συμβολή στην αποκατάσταση της αλήθειας σχετικά με την δράση και το έργο των προσώπων που πρωταγωνίστησαν την ταραγμένη εκείνη ιστορική περίοδο.

³ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, *Τόμος Ἀγάπης κατὰ Λατίνων*, Ἰάσιον 1698, σ. 21-22.

⁴ Johannes Dräseke, „Zu Georgios Scholarios“, *Byzantinische Zeitschrift* (4) 1895, σ. 561-580.

διαπίστωση αυτή συνηγορούν και οι εισαγωγές του Μιχ. Κακούρου στην αναστατική επανέκδοση των έργων του Γενναδίου από το Κέντρο Πατερικών Εκδόσεων το 2010, που επανέφεραν στο προσκήνιο την αναγκαιότητα επαναξιολόγησης της χειρόγραφης παράδοσης των έργων του⁵.

Στην νέα έκδοση, θα επιχειρηθεί η ταυτοποίηση των γνήσιων έργων του, τα οποία παραδίδονται στα αυτόγραφα ή επιθεωρημένα από τον ίδιο χειρόγραφα, και η ανάδειξη της ενιαίας και σταθερής προσήλωσης του αγίου Γενναδίου στην Ορθοδοξία και Ορθοπραξία⁶. Με τον τρόπο αυτό θα αποδοθεί στην ερευνητική κοινότητα και στους φιλιαναγνώστες το αυθεντικό έργο του και παράλληλα θα επιστημανθούν τα εσφαλμένως αποδιδόμενα σε αυτόν κείμενα.

Στο εγχείρημα αυτό συμμετέχει ομάδα έμπειρων φιλολόγων και θεολόγων, η οποία έχει την ευθύνη της απόδοσης των έργων στην Νέα Ελληνική, με σκοπό αυτά να γίνουν προσιτά στις νέες γενιές, που δυσκολεύονται να προσεγγίσουν την επιμελημένη λόγια και αρχαιοπρεπή γλώσσα του αγίου.

Ο ανά χειράς πρώτος τόμος περιέχει το Λειτουργικό και Υμνολογικό έργο του αγίου⁷, ενώ οι επόμενοι τρεις, που θα ακολουθήσουν, θα περιλαμβάνουν τις Επιστολές (γνήσιες και νόθες), τα Ιστορικά και Δογματικά έργα του (γνήσια και νόθα) και τα Φιλολογικά δοκίμιά του (γνήσια και νόθα).

Η προσπάθεια αυτή δεν θα μπορούσε να υλοποιηθεί χωρίς την οικονομική στήριξη της Αυτού Θειοτάτης Παναγιότητας,

⁵ Μιχάλη Κακούρου, (επιμ.), *Μεταβυζαντινά Κείμενα*, τ. 1-8, Κέντρο Πατερικών Έκδόσεων, Άθήνα 2010-2014.

⁶ Χρ. Αθ. Αραμπατζή, Γ. Μ. Πιτσινέλη, Θ. Αθ. Χουβαρδά, «Η αποδιδόμενη στον Γεννάδιο Σχολάριο Έπιστολή προς τὸν Πάπα Εὐγένιο Δ΄», *EEBZ ΝΣΤ'* (2020), σ. 29-66.

⁷ Για την συμβολή του αγίου Γενναδίου Σχολαρίου στην ανάπτυξη της λειτουργικής Παράδοσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας, βλ. Stefan L. Toma, „Contribuția Patriarhului Gennadie Scholarios al Constantinopolului (c.1405-1472/1473) la dezvoltarea Tradiției liturgice a Bisericii de Răsărit”, *Studia Doctoralia Andreiana* 2 (2016), σ. 67-102.

του Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου και του εκ Βερολίνου δωρητή, που θέλησε να διατηρήσει την ανωνυμία του. Η Εκδοτική Επιτροπή αισθάνεται την ανάγκη να εκφράσει τις εκ βάθους καρδιάς ευχαριστίες της.

Εισαγωγή

*Η πολιτιστική και πνευματική κατάσταση της εποχής
του αγίου Γενναδίου Σχολαρίου¹*

Κατά την Παλαιολόγεια εποχή στο Βυζάντιο απαντούν δύο αντίρροπα φαινόμενα ιδιαίτερα συχνά συνταντώμενα στην ιστορία των πολιτισμών: η προϊούσα πολιτική αποσύνθεση και διάλυση των κρατικών δομών και η πολιτιστική και πνευματική άνθηση. Οι ερευνητές στέκουν συχνά έκπληκτοι από τα πνευματικά επιτεύγματα του Ορθόδοξου πολιτισμού της περιόδου, τα οποία ανιχνεύονται ήδη από την εποχή των Κομνηνών και φτάνουν στο απόγειό τους περί τα τέλη του 14^{ου} αιώνα.

Από τις αρχές του 15^{ου} αιώνα αρχίζει να διαπιστώνεται η

¹ Βλ. Michael Angold, „Byzantium und the West 1204-1453”, στο: Angold, Michael (εκδ.), *The Cambridge History of Christianity. Eastern Christianity*, τ. V, Cambridge 2014, σ. 77-80· Χρ. Αθ. Αραμπατζή, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία*, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 217-249 και 398-415· Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, Cambridge ²2002, σ. 354-360· Hans Wilhelm Haussig, *A History of Byzantine Civilization*, London 1971, σ. 365-370, 375-378· Kenneth M. Setton, „The Byzantine Background to the Italian Renaissance”, in: *Proceedings of the American Philosophical Society*, 100 (1956), σ. 72-73· Steven Runciman, „Byzantine and Hellene in the Fourteenth Century”, στο: *Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου*, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 27-31· Χ. Πατρινέλη, «Ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ Ὀρθοδοξία. Ἡ ἀνασύσταση τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ ἡ θέση του μέσα στὸν ὀρθόδοξο κόσμος», στο: *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. I', σ. 92-105.

πνευματική αιμορραγία του βυζαντινού κόσμου, καθώς πλήθος λογίων συρρέουν στα ακμάζοντα πολιτιστικά και πνευματικά κέντρα της Δύσεως προσδίδοντας για πρώτη φορά στον μεσαιωνικό κόσμο πολυπολικότητα στην πνευματική δημιουργία.

Παράλληλα μ' αυτό το γεγονός κινείται και η πολιτική κατάσταση του βυζαντινού κράτους που παραπαίει μέσα σε ελάχιστα εδάφη στον ελλαδικό χώρο και γύρω από την Κωνσταντινούπολη. Αντιθέτως η Εκκλησία παραμένει ο ισχυρότερος θεσμός, γύρω από τον οποίο συγκεντρώνονται τόσο η εναπομείνασα πνευματική ισχύς όσο και η αίγλη προς τον έξω κόσμο. Το ησυχαστικό κίνημα, το οποίο κατάφερε να ανακεφαλαιώσει την πατερική παράδοση και να αντισταθεί στις μιμητικές τάσεις των εισαγόμενων δυτικών θεολογικών και πολιτιστικών προτύπων, προσέδωσε μία τέτοια δυναμική που θα αποτελέσει πλούσια παρακαταθήκη στον αγώνα των Ορθοδόξων στους μετέπειτα αιώνες για την πνευματική τους επιβίωση.

Ο δυτικός κόσμος την εποχή αυτή αποτελεί τον πολιτιστικό πόλο, καθώς αναπτύσσεται με τέτοιους ρυθμούς που ομοιάζουν, τηρουμένων των αναλογιών, με την βυζαντινή περίοδο μεταξύ 4^{ου} και 8^{ου} αι. Ο ύστερος λατινικός μεσαίωνας αποτέλεσε τον αποδέκτη και τον αφομοιωτή πολύπλευρων και ετερογενών πολιτιστικών επιρροών. Η σύνθεση που συντελέστηκε μέσα από μία διαδικασία πολιτιστικής αλληλεπίδρασης μεταξύ της λατινικής-αραβο-ϊσλαμικής και βυζαντινής παράδοσης, οδήγησε τον δυτικό κόσμο για πρώτη φορά στο επίκεντρο της ιστορίας του πολιτισμού, καθώς εξισώνεται και υπερβαίνει σε ορισμένα σημεία τον βυζαντινό².

Η άνθηση των τεχνών, της φιλοσοφίας, των θεολογικών γραμμάτων, της τεχνολογίας, της πανεπιστημιακής παιδείας με την παράλληλη και αναγκαία οικονομική ανάπτυξη είναι μερικά μόνο από τα γεγονότα που σφραγίζουν τον δυτικό κόσμο

² Robert Marcus, *The End of Ancient Christianity*, Cambridge 1990, σ. 222-228· Peter Brown, *Essor du Christianisme occidental (200-1000)*, Paris 1997· Jaroslav Pelikan, *La tradition Chrétienne: L'esprit du christianisme oriental 600-1700*, Paris 1994, σ. 195-196.